

21

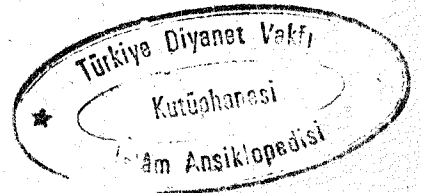
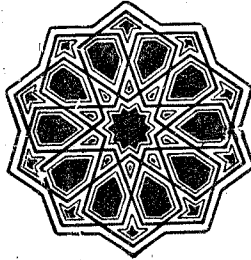
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

LÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVIII

Ankara 1986

ESKİ HUKUK MEKTEPLERİNDE HADİSLER*

Prof. Joseph Schacht   Tercüme: Yrd. Doç. Dr. Selahaddin EROĞLU

İraklılar ile Medinelilerin, hukukî nitelikli hadislere karşı tutumları esasta aynı olup Şafii'ninkinden önemli ölçüde ayrılmaktadır. İkh. s. 30 ve devamında hem Iraklıların hem de Medinelilerin, genel kaide-lerden çıkarılan sistematik neticeler veya sahabenin görüşleri lehine davranarak Peygamberden nakledilen hadislere gereken ehemmiyeti vermedikleri ifade edilmektedir. Şafii (s. 30 ve devamında), Iraklıların bakış açısından hareket ederek önce Medinelilerin görüşüne karşı çıkar ve sonra (s. 34 ve devamında) da tenkidlerini Iraklılara yönelterek şöyle der: "Peygamberden nakledilen hadislerin dışındakilerle ilgili olarak aynı metoda tabi olduğunuz takdirde (Medinelilere karşı ortaya konan), bu deliller size karşı da geçerlidir." Şafii her iki gruba mensub muhaliflerinin de aynı delilleri kullandıklarını; bu yüzden bunlara karşı ileri süreceği delillerin aynı olduğunu ve aynı zamanda diğerinin görüşlerini de cerh etmek için bu muhalif gurublardan birisini hedef aldığını belirtmektedir. Aynı konu çeşitli yerlerde ele alınmaktadır.

Şafii, muhaliflerinin tutumunu bir tutazsızlık yığını olarak mütalaa etmektedir: "Bildiğim kadarıyla siz kendilerinden hadis rivayet edebileceğiniz herhangi bir Sahabi'nin veya Tabii'nin görüşlerine tabi olmasızın İbn Ömer'den bizzat rivayet ettiğiniz hadisten ve başkalarının Peygamber'den naklettiği hadislerden ayrılıyorsunuz. Hadisleri bilmem niçin rivayet edersiniz; eğer o hadisleri bildiğinizi göstermek için rivayet ediyor ve onlara bile muhalefet ediyorsanız, böyle hareket etmekle bizden öncekilerin doktrinine muhalif olduğunuzu göstererek maksadınıza ulaşmış oldunuz demektir; eğer o hadisleri kendilerine tabi olmak için rivayet ediyorsanız, o zaman onları ihmal etmekle hata ediyor ve siz zaten az sayıda olan rivayetlerinizin çoğunu ihmal ediyorsunuz demektir. Ancak, eğer delil, sizin görüşünüze göre, hadislerde

* Bu yazı, Schacht, Joseph, The Origins of Muhammadan Jurisprudence, Oxford University Press, London, 1967, ss. 21-35'in tercümesidir.

mevcut değilse, o halde onların size uygun gelen kısmını muhâliflerinize karşı delil olarak kullanarak onları niçin rivayet etmek zahmetine katlanırsınız?" (Tr. III, 146)**

Bu ve diğer ifadeler Şafii'nin münakaşasının bir bölümünü teşkil etmemiş olsa bile o'nun eserlerinin dışındaki kaynakların da eski hukuk mekteplerinin hadisler karşısındaki tutumunu tam olarak ortaya koymadıkları hususu açıkça anlaşılacaktır.¹ Biz, zahirdeki bu tutarsızlığın ardındaki birleştirici fikri 7 nci bölümde inceleyeceğiz; bizi şimdilik Peygamberden ve diğer kimselerden nakledilen haberlerin eski hukuk mekteplerindeki fiilî durumu ilgilendirmektedir.

Göze çarpan ilk husus sahabe ve tabiûndan nakledilen kavillerin Peygamber'den nakledilen hadislerden sayıca fazla olduğudur. Medinelilerle ilgili olarak, Malik'in Muvatta'ı, Zürkanî'nin kaydettiği bir listeye göre (I.8), Peygamber'den nakledilen 822 hadis dışında 613'ü mevkûf ve 285'i Tabiûndan olmak üzere 898 rivayet daha bulunmaktadır. Şeybanî'nin rivayet ettiği Muvatta'da, kitabın şerhinde zikredildiğine göre (s. 36 v.d.) Peygamber'dan nakledilen 429 hadise mukabil, 628'i Sahabe'den 112'si Tabiûn'dan ve 10'u daha sonraki ravilerden olmak üzere 750 rivayet bulunmaktadır. Medine mektebine mensub Mısırlı ulemanın kendilerinin rivayet ettiği hadislerden ayırdıkları noktalar hakkında Şafii'nin müzakerelerinin yer aldığı Tr. III'de 1-61 paragraflar Peygamber'den nakledilen hadisleri, 63-147, daha çok Sahabe'den olmak üzere diğer kimselerden nakledilenleri (101 ve 105-8 paragrafları da Tabiûn ve daha sonraki ravilerden nakledilenleri) ele almaktadır. Iraklılara gelince, Şafii'nin Iraklıların kendi aralarındaki doktrin farklılıklarından bahsettiği Tr. I'de; İbn Ebî Leylâ, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un Peygamber'e yaptıkları atıfların, Sahabe ve Tabiûn'a yaptıkları atıflardan sayıca daha az olduğu görülmektedir. Ebu Yûsuf'un Kitabü'l-Asâr'ı, Peygamber'den 189 hadisi Sahabe'nin 372 ve Tabiûn'un da 549 kavlini ihtiva etmektedir. Şeybânî'nin (eksik) Kitabü'l-Asâr'ında, Peygamber'den 131 hadis, Sahabe'den 284, Tabiûn'dan 550 ve daha sonraki otoritelerden 6 kavil bulunmaktadır. Tr IX ve Taberî'de muhafaza edilmiş bazı kısımlarda, yalnız Suriyeli Evzaî Sahabeden ziyade, daha çok genel manada ve uygun bir isnad zikretmeksizin, sık sık Peygamber'e

** Schacht, bu özel kısaltmalarla Şafii'nin el-Umm adlı eserinin VII nci cildine atıflarda bulunmaktadır. Kısaltmaların hangi sayfalara tekabül ettiğini gösterir çizelgeler eserin sonunda (ss 331-35) gösterilmiştir.

¹ Şafii'nin Tr. III, 65'deki tasviri ile Taberî, 81'deki Malik'in kendi doktrinini ifade edişini karşılaştırmız.

atıfta bulunmuştur. Ele alınan konu da, asıl hukukî nitelikli hadislerden ziyade tarihî rivayetler üzerine kurulmuştur.

A. MEDİNELİLER

Malik, Hadislere tabi olunması gerektiğini ileri sürmektedir. (Taberî, 81). Malik'in bu doktrininin ayrıntıları, o'nun Ebû Bekr'den nakledilen yaygın ve yerleşmiş bir hadis ile Peygamberden nakledilen meşhur hadisleri te'lif ettiğini göstermektedir. (Mud. III, 7 v.d.). Medine Mektebine mensub Mısırlılar başkalarını Peygamber'den nakledilen hadislerden ayrılmakla ağır bir dille itham edip, Peygamber'den nakledilen hadisleri reddetmekle veya onları keyfi olarak te'vil etmekle suçlamaktadırlar; ancak Şafîî, Mısırlıların da aynı şeyi yaptıklarını ilave etmektedir. (Ikh. 124). Şafîî, Medinelilerin sahip olduklarından daha muteber hadislere sahip olmakla iftihar eder (Tr. III, 53); ancak İbn Vehb, söz konusu mesele hakkında onların yanlışlıklarını ileri sürmektedir (Mud. IV, 28). Şafîî'ye göre Medineliler, hadisler karşısındaki saygılı tutumlarında samimi değildirlere; Şafîî onlara "hadislere tabi oldukları görüntüsünde olanlar", şeklinde hitap etmekte ve onlardan biri hakkında: "O, hadislerin yalnızca genel olarak kabul edilmesini ileri sürmüş ve sonra kendisi o hadislerin manasından ayrılmıştır," demektedir. (Ikh. 323).

Malik ve genel olarak Medineliler Şafîî'nin hem Peygamber'den hem Sahabe'den nakledilen hadislerin te'lif edici te'vilini zaten tatbik etmektedirler; ancak Şafîî ile mukayese edildiğinde onların bu medotu ihtiyatlı kullandıkları ve birbirini nakzeden hadisler arasında genellike indî tercihler yaptıkları görülmektedir. Mâlik bunu bazan" bana göre daha uygun" (أحب اليّ) şeklinde ifade eder.²

Öte yandan Şafîî, Peygamber'den nakledilen hadislere tabi olmak ve bunun dışındaki rivayetleri hiçbir zaman muteber saymamak gerektiğini öne sürerken Medineliler, Peygamber'den ve başkalarından nakledilen rivayetler arasından kendilerince uygun olanları serbestce seçmekte ve hatta rivayetlerin bu iki türünü toptan reddetmektedirler. Rabî' açıkça şöyle ifade eder: "Bizim doktrinimiz, diğer yerler hariç olmak üzere yalnız Medine ulemasının kabul ettiği hadislerin sıhhatini tevsik etmektir" (Tr. III, 148, s. 242). Medinelilere göre aklı selim ve

² Ancak, Malik'in "işittiklerimin en iyisi" (أحسن ما سمعت) şeklindeki ifadesi normal olarak hadislerc matuf değildir; Bak. Aşağıda s 101, n.1.

kıyas hadislerden daha önce gelmektedir (Tr. III, 145-a). Mâlik, doktrininin meşruiyetini, hadisleri yalnızca te'vil edici bir yorum ile değil hukukî ve ahlakî deliller yoluyla da ortaya koymayı lüzumlu görür,³ ve Peygamberden nakledilen muayyen bir hadisin tatbik edilmesinde pratik güçlüklerle karşılaşıldığında onun nasıl bir mana ifade edebileceği hususunda bilgi sahibi olmadığını açıkça belirtir.⁴

Sahabe'den nakledilen kaviller çok kere Peygamber'den nakledilen hadislerin yerini almakta veya bu hadisler, görünürde herhangi bir sebep olmadığı halde nazarı dikkate alınmamaktadır. Peygamber'in sünnetini en iyi bilenler Sahabilerdir faraziyesinden hareketle bu hadisler, normal olarak, Sahabe'den nakledilen kavillerin ışığı altında açıklanmaktadır.⁵ Bu sebeple Mâlik "Peygamber'in söz konusu emri Huneyn muharebesinden sonra verdiği dair⁶ hiçbir delil olmadığını; o emri adı geçen muharebe sırasında verdiği münakaşasız kabul edilen bir gerçek olduğunu; ancak, Peygamber'in sonraları onu emrettiğine veya o emir doğrultusunda hareket ettiğine dair hiçbir delil olmadığını ileri sürmekte ve Ebû Bekr'in birçok askerî birlikler sevk etmesine rağmen, ne O'nun ne de Ömer'in böyle yaptıklarına dair bir delil yoktur." (Taberî, 87) mütalaasında bulunmaktadır. Yine Medineliler Peygamber'den nakledilen bir hadisi Ömer'in verdiği bir hükmün ışığı altında açıklamaktadırlar; zira Ömer Peygamber'in sözlerinden habersiz olamaz ve O'nun emirlerine muhalif hareket etmez.⁷ Bir Sahabî'nin görüşleri aynı Sahabî'nin Peygamber'den nakledeceği bir haberden üstün tutulmaktadır.⁸ Biz, aynı zamanda Peygamber'den nakledilen hadislerin, Sahabe'den nakledilen kaviller gerekçe gösterilmeksizin asgarî seviyeye indirildiğine veya takyid edilerek yorumlandığına şahid olmaktadır.⁹ Genel olarak, Medineliler, Sahabe'den nakledilen kavilleri, Peygamber'den nakledilen hadislere tercih etmektedirler diyebiliriz. İbn Sa'd ('II 2.135)'de Zührî

3 Tr. III, 13 ile Muv. III. 103 ve Mud. X. 91'i karşılaştırınız.

4 Tr. III, 31 ile Muv. I. 67 ve Mud. 1.5'i karşılaştırınız.

5 Zürkânî çeşitli yerlerde Sahabe'den nakledilen kavillerin muhteviyatı bu kavillerin, Peygamber'e dayandığını gösterir demektir.

6 Bu, Muv. II. 305'te "Huneyn günü hariç" şeklinde düzeltilmiştir. Malik, Huneyn muharebesinin Peygamber'in hayatında O'nun iştirak ettiği son muharebe olduğu gerçeğini farketmemiştir.

7 İkh. 325. Bak: Tr. III, 26 (Muv. I. 263), 27 (Muv. I. 246; Muv. Şeyb. 133), 83, 119.

8 Bu görüş, Kasım b. Muhammed'e isnad edilmektedir: Tr. III, 148 (S. 246 v.d.).

9 Zürkânî, I, 184'te Malik'in şöyle söylediği nakledilir: "Bir hadiste geçen herşey aynen harfi harfine alınmaz." Bunu, İkh. 177 v.d. ile karşılaştırınız." Ayrıca bak. Tr. III, 38 (Muv. II. 348), 48, 67 (Mud. 15. 195).

ve Salih b. Keysân hakkındaki bilgilerden anlaşılan bu tutum, şüphesiz Şafi'i tarafından kabul edilmemektedir.

Medinelilere karşı münakaşalarında Şafi'i, Ebû Bekr, Ömer ve Osman ile kendisinin bazan bunlara ilave ettiği İbn Ömer ve hatta Tabiün'dan Ömer bin Abdilaziz'in fiillerinin Peygamber'den nakledilen bir hadisin sıhhatini ya te'yid edebileceği ya da zayıflatabileceği fikrine ısrarla karşı çıkmaktadır (Tr. III, 2 ve çeşitli yerlerde). Buradan hareketle biz, Medinelilerin doktrininin kat'iyetle veya büyük çapta bu ilk halifelerden nakledilen hadislere dayandığı neticesini çıkarmamalıyız. Durumun böyle olmadığı Ebû Bekr'den nakledilen hadislerin Tr. III'ün 63-5 paragraflarda Osman'dan nakledilenlerin 89'da ve buna karşılık Ömer'den nakledilenlerin 6-88'de ve İbn Ömer'den nakledilenlerin de 111-47'de ziktedilmesinden anlaşılmaktadır. Şafiî kendisi, Sahabe'den nakledilen hadislere tanıdığı mevkiin sınırları dahilinde ilk halifelerin hükümlerini diğer Sahabilerden nakledilen kavillerden daha muteber telakki etmiştir.¹⁰ Şafiî'nin Suriyelilerin aynı konudaki fikirlerinden daha dar bir anlamda, Ebu Bekr, Ömer ve Osman'ın amelî fikrini, Medinelilerin Sahabe'den nakledilen kaviller karşısındaki tutumlarına makul bir mesned olarak empoze etmesi, yalnız ve yalnız onların bu tutumunu çürütmek içindir¹¹. Ancak, daha sonraları söz konusu fikir Malikî Mektebinde iyice yerleşmiştir; nitekim Hattâbî (Zürkânî, II. 169'da), ilk üç halifenin devamlı tatbikatını birbirini nakzeden hadisler arasından birini tercih için bir ölçü haline getirmekte; 'İyâd ise (Zürkânî, I. 248), Peygamber'den nakledilen muayyen bir hadisin genel bir hüküm ihtiva etmeyip onun şahsî durumuna ait olduğunu öne sürmektedir.

Medinelilerin otorite olarak kabul ettikleri Sahabilerden en dik kate değer olanları Ömer ve İbn Ömer'dir, başlıca otoritesi olarak önemi Tr. III'ün bir çok yerlerinde açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Mesela paragraf 87'de: "siz: eğer Ömer'den bir şey rivayet edilirse, bir kimse niçin ve nasıl diye sormaz ve, Kur'an'ı tefsir etmek suretiyle ona karşı çıkmaz, diye cevap verirsiniz." Ömer'in bir hükümünün, Peygamber'den nakledilen bir hadise üstün olması gerektiği

10 Bak. s. 18.

11 Bu, Tr. III,148 (s. 242) de açıkça görülmektedir. Bak. s. 26.-Peygamber'in, kendi *sünnet*'ine ve Hulefa-i Raşidin'in sünnetine riayet edilmesini emrettiği (Ebû Davûd, باب في لزوم باب اتباع سنة الخلفاء الراشدين; Ibn Mâce, ابواب العلم و باب ماجاء في الاخذ بالسنة; Tirmizî, السنة; ilk Abbasi devri damgasını taşımaktadır. Onun asıl misali için bak. s. 62 n.2.

fikri Medinelilerin Malik'ten önceki nesilde cereyan eden münakaşaları yansıtan bir rivayetinde ifade edilmektedir: Şafii-Mâlik-Zührî-Muhammed bin Abdillâh bin Haris bin Nevfel-Sa'd bin Ebi Vakkas ve Dahhâk bin Kays, hac sırasında temettu'un icrası üzerinde ihtilaf ettiler. Dahhâk, temettu'un yapılmasını tasvip etmedi ve bu yüzden Sa'd onu kınadı. Dahhâk, Ömer'in bu konudaki yaşağına işaret ederken Sa'd, Peygamber'in bir misaline atıfta bulundu. Mâlik, Dahhâk'ın görüşünü tercih etmektedir; zira Ömer, Peygamber'in tatbikatı hakkında Sa'd'den daha çok malumata sahiptir. Şafii' ise Ömer'in yasak emrini asgarî dereceye indirerek te'vil etmeye çalışmaktadır. (Tr. III. 39).¹²

Makrizî (II. 332) nazarında İbn Ömer hala Medinelilerin otoritesidir. Onun yeri Tr. III'de yer alan birçok münakaşalarda göze çarpmaktadır; meselâ: "Siz, İbn Ömer'in görüşüne dayanan bir kıyas karşısında Peygamberden nakledilen bir hadisi bir tarafa bırakıyor ve İbn Ömer, Peygamber'in doktrininden habersiz olamaz diyorsunuz. (§ 119); İbn Ömer'den farklı görüşlere sahip olma düşüncesi sizi daima kızdırmaktadır" (§ 145-a).¹³

Şafii, Ömer ve İbn Ömer'den Medinelilerin asıl otoriteleri olarak bahsederken, onları, otorite kabul ettikleri kimselere sık sık muhalif olmaları sebebiyle, tutarsızlıkla itham etmektedir. Bundan çıkaracağımız ıticeleri 7. bölümde ele alacağımızdan, şimdilik bizi yalnız, Malik zamanındaki Medinelilerin, Sahabe'den nakledilen kavillerden kendilerince uygun olmayanları reddedebildikleri gerçeğini tesbit etmek ilgilendirmektedir.¹⁴ Şafii, Medinelilerin hiç bir makul sebebe dayanmaksızın böyle yaptıklarını beyan eder: "Siz İbn Ömer ve Urve (bir Tabii)'ye muhalefet ediyorsunuz." Rabî (Şafii'ye): "Fakat siz de bu görüştesiniz" diye karşılık verir. Şafii şöyle izah eder: "Evet, çünkü Peygamber öyle yaptı; sonra Ebu Bekr, Ömer ve Osman da öyle yaptı" Bunun üzerine Rabî: "O halde biz sizinle mutabıkız diye sözünü bağlar; ancak Şafii: "Evet, fakat niçin mutabık olduğunuzu bilmeden" diye karşılık verir (Tr. III. 119). Bu ifadeler, aynı zamanda bir bakıma

¹² Wensinck, *Acta Orientalia*, II. 178, 197 v.d. da özellikle Tirmizi'nin hadis koleksiyonuna atıfta bulunarak, bir dereceye kadar (Talmud hukukunda) St. Peter'a atfedilen mevkiiden sonra Ömer'in nasıl dini hukukun büyük bir kısmının birinci derecede bir kaynak olarak kabul edildiğini ortaya koymuştur.

¹³ Ömer bin Abdilaziz'in Medinelilerin ikinci derecede bir otoritesi olması konusunda bak. aşağıda s. 192.

¹⁴ Medineliler "Bu, Ömer'in verdiği bir hükme benzememektedir" derler (Tr. III, 82; Muv. III. 66).

ilk halifelerin tatbikatının, Medineliler için değil de Şafii'ye mahsus bir delil olduğunu te'yid etmektedir.

Hadislere karşı özel ilgi gösterdikleri hakkında Medinelilerin daha sonra kazandıkları itibar ve şöhret Şafii'nin zamanında henüz söz konusu değildir. Tr. III, 146'da Şafii onların az sayıda rivayet ettiklerinin çoğunu ihmal etmekle itham ediyor ve § 85'de şöyle diyor: "Eğer siz... (burada Şafii muayyen bir meseleyi zikreder) hakkında Peygamber'den nakledilen hadisi, Ömer'in görüşü uğruna; Ömer'in görüşünü... (burada Şafii başka bir meseleyi zikreder) hakkında İbn Ömer'in görüşü uğruna ve İbn Ömer'inkini de, bir çok durumlarda, kendi görüşleriniz uğruna terk ederseniz size isnad edilen hadis bilgisi, sizin yalnızca kendi görüşlerinizden ibarettir demektir."

Tabiûn'dan rivayet edilen kaviller Medine doktrininde önemli bir yer işgal eder. (Bu bölümün baş tarafındaki istatistiğe bakınız.) Bu görüşler, maksada uygun olarak titizlikle rivayet edilmiş ve çok kere Sahabe'den nakledilenlerin yerine geçmiştir; meselâ, Tr. III, 121'de Şafii şöyle der: Eğer Tabiûndan bazılarının görüşlerine dayanarak İbn Ömer'in görüşlerine muhalif olmak caiz ise o halde başkaları da aynı sebeple Tabiûlere muhalif olamazlar mı, yoksa kendinize tanıdığımız bu hakkı başkaları için yasaklıyor musunuz? Öyleyse siz Tabiûn'dan bazılarının ve üstadınız (Malik)'in görüşleri karşısında İbn Ömer'in görüşüne itibar etmeyebiliyorken; bir başka mes'elede İbn Ömer'in görüşünü sünnet (yani Peygamber'den nakledilen bir hadis)'e karşı bir delil olarak telakki etmeniz, hakkaniyet ölçülerinde hareket etmiyorsunuz manasına gelmektedir. Tabiûn'dan olan İbn Müseyyib herhangi bir konuda bir görüş serdettiği zaman Medineliler; O, doktrinini muteber bir kaynağa dayandırmadıkça böyle yapmazdı." (Tr. III, 77) şeklinde düşünmektedirler. Ancak Tabiûn'dan nakledilen görüşlere doğrudan tabi olunmamaktadır. Medinelilerin Tabiûn devrindeki ileri gelen otoritelerinden ileride bahsedilecektir.¹⁵

B. IRAKLILAR

Muhalifleri, Iraklıların hadislere yeteri kadar önem vermedikerini veya en azından Medinelilerden daha az önem verdiklerini iddia etmektedirler; bu görüş biraz mutedil bir hal alarak günümüz genel kanaatinin

¹⁵ Aşağıda, s. 243 v.d.

bir parçası olarak devam etmektedir. Ne var ki, söz konusu devir eserleri bunun böyle olmadığını göstermektedir. Şafii'nin az sayıda naklettikleri hadislerin çoğunu ihmal etmekle itham ettiği kimselerin Iraklılar olmayıp Medineliler olduğunu görmüştük.¹⁶ Bir kaç yerde, Iraklılar hadisler konusunda Medinelilerden veya Suriyelilerden daha bilgili görünmekte; hadislerin sistematik bir şekilde toplanması işinde Ebu Hanife ile Ebu Yûsuf, Malik'ten önde bulunmaktadır.¹⁷ Buna karşı Şafii'nin, bir başka yerde Iraklıların hadis bilgilerinin hadisle ilgisi uzak olan kaynaklardan elde ettikleri ve onların kendi ashabı Medineliler kadar hadis bilgisine sahip olmadıkları şeklindeki tenkidinin herhangi bir değeri yoktur.¹⁸

Muhaliflerinin görüşlerinin Peygamber'den nakledilen hadislere dayanmadığı meselesi, Iraklılar ile Medinelilerin birbirlerine karşı müna kaşalarında kullandıkları ortak bir metoddur.¹⁹ Aşağıdaki tahlilden, Iraklıların hadisler karşısındaki tutumlarının esas olarak Medinelilerin ki ile aynı olduğunu; ancak Medinelilerin nazariyelerinin daha mütakamil olduğunu göreceğiz.

Şafii'ye göre Şeybanî'nin prensibi bağlayıcı bir habere²⁰ veya kıyasa dayanmadıkça hukuk ile ilgili hiçbir görüşün değeri olmadığı şeklindedir. (Tr. VIII, 3); münakaşası yapılan konuda, Sahabî'nin birinden nakledilen bağlayıcı bir haber, kıyasa tercih olunur (Ikh. 117 v.d.); bir hadisin metnine muhalif olmak veya onun tatbikinde bir hata yapmak aynı derecede mazur görülmez (Ikh. 282).

Iraklı münazır, Peygamber'den başka hiç bir kimsenin otorite olmadığı hususunda Şafii ile tamamen mutabıktır. Bu tür ifadelerin bir dereceye kadar ihtiyatla karşılanması gerektiğini gördük.²¹ Ancak, Muv. Şeyb. 357'de Şeybanî'nin Peygamber'in bir hükmünün kat'î fonksiyonu üzerinde ısrarla durması, Iraklıların bu aslı teze daha önceden sahip olup açıkça ifade ettiklerini ve onu araya tatbik ettiklerini göstermektedir. Ne var ki onlar, Şafii'nin, yalnızca Peygamber'den nakledilen hadislere kayıtsız şartsız itimad edilmesi şeklindeki prensibinden hala uzaktırlar.

Ebü Yûsuf Tr. IX, 5'de: "Herkesce bilinen hadisleri al ve şâz olanlardan sakın" diyerek Peygamber'in minberde şöyle söylediğini zikreder:

16 Yukarıda s. 21, 23.

17 Bak. Aşağıda, s. 33 v.d.

18 Tr. VIII, 13. Bu görüş, başka yerde pek önemli bir rol oynamamaktadır.

19 Tr. III, 24, 26.

20 Haber Lüzim; bu terimin manası için bak. s. 136 n. 2.

21 Yukarıda, s. 11.

“Benden rivayetle hadisler yayılacaktır; bunların Kur’ân’a muvafık olanları gerçekten benden rivayet edilmiştir. ancak, benden nakledilen ve Kur’ân’a aykırı olan hadis benden değildir.” Bundan başka Ebû Yûsuf: “Peygamberden nakledilen hadisler adalete ve takva usullerine tam riayet edilerek açıklanmalıdır,” şeklindeki Ali’den nakledilen (bir Iraklı isnad ile) bir hadis ile Ömer’in (yine bir Iraklı isnad ile) Kûfe’ye giden bir grup Sahabeye Peygamber’den hadis rivayet ederken tedbirli davranmalarını ihtar ettiğini; zira Kûfe halkının arı gibi Kur’ân mırıldandığını bildiren bir hadisi zikreder. Ömer, Peygamber’den rivayet edilen bir hadisi, ancak iki şahidin şahadetiyle kabul etmiştir; Ali ise şahidlerin şahadetini yemin ile te’yid ettirmedikçe hadisleri kabul etmemiştir.

Ebû Yûsuf şöyle devam eder: “Rivayetin intişar sahası genişledikçe kabul edilmeyen veya fakihlerce kabul görmeyen yahut ta Kur’ân ve sünnete uymayan hadisleri bertaraf etmek kolaylaşır. Şâz hadislere dikkat et ve cemiyetin ve fakihlerin kabul ettikleri ile Kur’ân ve sünnete uygun olanlara sarıl; mes’eleleri şu ölçüye göre değerlendir; Kur’ân’a muhalif olan Peygamber’den rivayet edilmiş olsa bile O’ndan değildir. Ebû Yûsuf, Peygamber’in son hastalığı sırasında: “Ben yalnızca Allah’ın helal kıldıklarını helal ve yalnız Allah’ın haram kıldıklarını haram kılarım. Onlar benim otoritem ardına sığınmamalıdır.”²² şeklindeki hadisi de zikrederek şöyle bir neticeye varır: “Kur’ân’ı ve bildiğin kadarıyla” sünneti kendine önder ve rehber yap. Buna tabi ol. Ve Kur’ân ile sünnetten manası sana açık gelmeyen mes’eleleri ona göre takdir et.”

Bu, Kur’ân’ın Peygamber’den nakledilen hadisler ışığında açıklanması şeklindeki Şafii’nin görüşünün aksidir.

Hadislerin tatbik sahasına konan bu tahdidlerden başka, Peygamber’den nakledilen hadislerin en üstün otorite olduğu şeklindeki Irak tezi, onların nazariyede ve tatbikatta sahabe’den nakledilen kavillere verdikleri ehemmiyet sebebiyle şüphesiz ikinci plana düşmüştür. Biz, bir çok yerlerde bu prensibin açık bir şekilde ifade edildiğini görürüz; mesela, Tr. I, 89: “Onlar, Peygamber’in ashabından hiç birine muhalif değilmiş gibi görünürler”. § 183’de: “Ebu Hanife, Sahabe’nin görüşlerinden asla ayrılmadığını iddia eder”, Tr VIII, 9’da Şafii, Şeybanî’ye şöyle hitap eder: “Bir başka Sahabî’nin muhalif olduğu bilinmeyen herhangi bir Sahabî hükmüne muhalif olmamak, senin ifade ettiğin

²² Bu hadisin lafzı Kur’ân ayetlerinden çıkarılmıştır.

açık bir kaidedir.” Iraklıların bu kaideyi sarıh bir şekilde ifade etmelerinden dolayı Şafii, Peygamber’den nakledilen hadislere muhalif kalmaları hususunda Iraklıların Medinelilerden daha tutarlı bir mazarete sahip olduklarını tekrar tekrar ifade etmektedir.²³

Sahabe görüşlerine verdikleri önem hususunda Iraklıların ileri sürdükleri delil, Sahabe, Peygamber’in verdiği hükümlerden ve O’nun tatbikatından habersiz olmuş olamaz, şeklindeki Medine görüşünün ayınsıdır;²⁴ ayrıca, Sahabe’nin görüşlerinin Peygamber’in verdiği hükümlere mutabık olmasının muhtemel olduğu da iddia edilmiştir: “İbn Mes’ûd kendisine sorulan bir mes’ele üzerine şöyle cevap verdi: “Bu hususta Peygamber’in bir hükmü olduğunu bilmiyorum”; bunun üzerine kendi görüşü (re’y) soruldu ve görüşünü söyledikten sonra onun tedris halkasından olanlardan birisinin Peygamber’in de aynı hükme varmış olduğunu ifade etmesi üzerine İbn Mes’ûd, vardığı hükmün Peygamber’in hükmü ile mutabık olmasından son derece memnun oldu.²⁵ Binaenaleyh, sahabe’den nakledilen kavillerin, Peygamberden nakledilenlerin yerine geçmesi, her iki nevi hadislerin aynı derecede otorite olarak zikredilmesi ve Peygamber’den nakledilen hadislerin Sahabeden nakledilenler ışığında açıklanması şaşırtıcı değildir.²⁶

O halde biz, Sahabe’den nakledilen görüşlere başvurmanın daha eski bir usûl olduğu ve Peygamber’den nakledilen hadislerin üstün otorite olduğu teorisinin Iraklılar tarafından henüz eksik bir şekilde benimsenen ve sabit ve tutarlı bir şekilde sadece Şafii tarafından tatbik edilen bir yenilik olduğu neticesine varmalıyız.

Halbuki, hadislerin te’lif edici bir şekilde yorumlanması metodu Iraklıların meçhulü değildir ve te’lif imkanı olmadığı zaman, Sahabe’nin çoğunluğunun görüşü bazen nihai çözüm olarak kabul edilmektedir; aralarını te’lif etmek mümkün olduğu hallerde bile Iraklılar, görüldüğü kadarıyla keyfî bir şekilde, çok kere çelişkili bir kaç hadisten birisini

23 Tr. III, 61 ve bir çok yerde.

24 Tr. IX, 40 ve bir çok yerde.

25 Asar, E.Y. 607; Asar, Şeyb. 22; Muv. Şeyb. 244, hepsi de Ebu Hanife-Hammad-İbrahim Nehai kanaliyle; Şeybani’nin Kitabü’l-Hücc (Ebû Yûsuf’un Asar’ında beraberce zikredilmiştir.)’indeki buna benzer bir rivayet Şa’bi kanahyla gelmektedir. Bu rivayet, Şa’bi ve Hammadın zamanından önceye ait değildir. Hadislere itibar edilmesinin gereği daha net bir şekilde ifade edilen bir başka rivayet, İbn Hanbel’de ve klasik hadis mecmualarının bazılarında yer almaktadır; bak. Muv. Şeyb. Şerhi, 244. Buna karşı zikredilen bir hadis için bak. aşağıda s. 50.

26 Sahabe’den nakledilen kavillerin muskit vasfı görüşü, Ebu Hanife’nin mektebinde varlığını sürdürmüştür.

seçmektedirler. Tr. III, 13'te Şafii, onlar "Sünnet'e daha uygun olanını" seçerler demektedir; biz Iraklıların Sünnet tabirinden neyi kastettiklerini ileride göreceğiz.²⁷ Söz konusu hadislerin, ilgili mektebin daha önce te'sis edilmiş doktrinine uygun olup olmadığı prensibine göre kabülü veya reddedilişi; daha sonra, Hanefi Mektebi'nin doktrinine uymayan hadislerin neshedilmiş olmaları ihtimalini farzederek bunları bertaraf etmek için hadisler arasında tenakuzlar bulma temayülü ile gölgelenen, Tahavî'nin hadisleri te'lif etme çabaları vasıtasıyla bir san'at haline dönüştürülmüştür. Eski Iraklıların kendi kabul ettikleri hadisleri yorumu, onların nihaî ölçülerinin daha önce te'sis edilmiş doktrin olduğunu te'yid etmektedir.

Iraklılar, Peygamber'den nakledilen hadisleri, söz konusu hadisin Kur'ân'a muhalif olduğu (Ikh. 345 v.d.), onda ifade edilen kaidenin Kur'ân'da ya da Peygamber'den nakledilen benzeri hadislerde zikredilmediği²⁸ ve Peygamber'den sonra ilahî hükümleri icrâ eden dört halifeden ona benzer hiç bir hadisin rivayet edilmediği (Tr. III, 10); veya herkesin onu terketmiş olduğu (Ikh. 336), veya umumi görüş farklı olup, Peygamber'den nakledilen fakat umumi görüşlere zıd olan hadisler te'vil edilmek suretiyle; veya mensuh olduğu telakki edilerek (Muv. Şey. 142), yahut ta, söz konusu hadisin, doktrinini tutarsız hale getireceği fikrinden hareketle, yalnızca metoda müteallik sebeplerden dolayı reddetmektedirler. Şafii'nin, Iraklıları Peygamber'den nakledilen hadislerle nisbetle Sahabe'den nakledilen kavilleri daha kolay kabul etmekle itham etmesi haklıdır. (Ikh. 345 v.d.). Şüphesiz Iraklılar, özellikle kendi iki asli otoriteleri olan Ali ve İbn Mes'ûd'dan birbirine zıd birçok hadisler rivayet edildiğinde olduğu gibi, Sahabe'den nakledilen görüşlere de sık sık muhalefet etmek zorunda kalmışlardır. Şafii, Tr. II'de Iraklıların Ali ve İbn Mes'ûd'dan ayrıldıkları noktaları bir arada toplamaktadır.

Ali ve İbn Mes'ûd'un Iraklı otoriteler olarak rolü Ikh. 215 v.d. da ele alınmıştır. Burada, eski hukuk mekteplerinin doktrinlerini dayandırdıkları otoriteler karşısındaki tutumlarının, Şafii tarafından oldukça tek taraflı fakat kendi açısından mantıki bir özeti yer almaktadır; Iraklı muhalif İbrahim Nehaî'nin Peygamber'den nakledilen bir hadisi kabul etmediğini belirterek şöyle der: "Vâ'il (hadisin ravisi) Ali ve İbn Mes'ûd-

27 Aşağıda, s. 73 v.d.

28 Mâlik, Muv. III. 183'de Iraklıların bu görüşüne karşı çıkmaktadır.

dan daha bilgili olabilir mi?"²⁹ O, daha sonra İbrahim Nehaî'nin, Peygamber'in, Vâ'il'in rivayetinden farklı hareket ettiğini gördüklerine dair Ali ve İbn Mes'ûd'dan bir rivayette bulunmadığını; fakat İbrahim Nehaî'nin, eğer onlar Peygamber'i Vail'in rivayet ettiği gibi amel ettiğini görselerdi, onların bunu böylece rivayet etmiş veya ona göre hareket etmiş olurlardı şeklinde düşündüğünü kabul eder. Iraklı muhalif İbrahim Nehaî'nin Ali ve İbn Mes'ûd'dan kesinhiçbir rivayette bulunmadığını kabul etmek zorunda kaldığı gibi, İbrahim Nehâî'nin, onların kavillerinden ve amellerinden haberdar olmuş olamayacağı da kabul eder. O, aynı zamanda İbrahim Nehaî'nin bütün hükümlerinin Ali ve İbn Mes'ûd'a dayanmadığını da itiraf eder. Binaenaleyh Şafii, muhalif zatın İbrahim Nehaî'nin Ali ve İbn Mes'ûd'a genel manada atfettiği şeylerden bir netice çıkarmağa hiç bir hakkı olmadığı sonucuna varmaktadır; zira İbrahim ve diğerleri, bu ikisinin sessiz kaldıkları noktalarda, bazen diğer otoritelerin görüşlerine tabi olmuşlardır. Hatta, İbrahim, Ali ve İbn Mes'ûd'dan bir şey rivayet etmiş olsa bile bu rivayet muteber olmazdı; zira o, onlarla görüşmemiştir. Şafii, münakaşasına devamla muhalif zatın İbrahim Nehaî'nin bu konuda Ali ve İbn Mes'ûd'un görüşünü bilmediğinden hareketle Vail'in Peygamber'den rivayet ettiği hadisi iptal etmek istediğini; halbuki, muhalif zatın iddia ettiği gibi, İbrahim kesin malumata sahip te olsa, bunun onun delilini kuvvetlendirmeyeceğini; zira İbrahim'in onu fiilen rivayet etmediğini söyler ve şu neticeye varır: Eğer muhalif zat, İbrahim Nehaî'den işitenlerin, bu işittikleri şeyi onun, Ali ve İbn Mes'ûd'dan işittiğini ifade etmeksizin, onlardan rivayet etmiş olabileceğini kastediyorsa; biz de, ondan hiçbir şey rivayet edilmeyen her hususta, sözle ifade etmediği halde, onun doğru hükmü bildiğini (ve aynı görüşü paylaştığını) tasavvur edebiliriz; ve bu durumda eğer Ali ve İbn Mes'ûd'dan farklı bir şey rivayet edilirse, muhalif zat onu delil olarak kullanamaz.

İraklıların otoritesi olarak Ali ve İbn Mes'ûd'un yanında Ömer yer almakta ve bu üçlüden Havarizmî (II, 41)'de şöylece bahsedilmektedir: "Ebu Hanîfe fıkhı Hammâd'dan öğrenmiş; Hammâd, İbrahim, Nehaî'den İbrahim İbn Mes'ûd'un ashabından ve onlar da Peygamber'in ashabının fıkhıta ileri gelenlerinden İbn Mes'ûd, Ali ve Ömer'den öğrenmişlerdir."

²⁹ Asâr, E. Y. 105' Muv Şeyb. 87; Mud. I. 68 ile karşılaştırınız. Bu üçünde de asıl metnin İbn Mes'ûd ve onun ashabına atıfta bulunması dikkate şayandır. (Bak. aşağıda. s. 231 v.d.); Irak doktrininin bu dayanağı tanımayan Şafii, bunun yerine Ali ve İbn Mes'ûd'u koymaktadır.

Tr. III, 87'de Iraklıların bir otoritesi olarak Ali, Medinclilerin bir otoritesi olan Ömer'e muhaliftir. İbn Mes'ûd, Basralılara karşı Kûfelilerin otoritesidir (Ikh. 62) ve o, Makrızî'ye göre de halâ öyledir. (II. 332). Onun, Ömer'inkinden farklı görüşler serdettiğini bildiren veya Ömer'in ondan hüküm sorduğu ve ona muvafakat ettiğini gösteren hadisler vardır ve onun şahsî otoritesi, kendi ismi ile anılan muayyen bir mekteb tarafından alınmıştır. İbn Mes'ûd'un görüşlerinin Peygamber'in hükümleriyle bağdaştığının farzedildiğini gördük; ancak bu sadece istisnâ bir (ex post facto) mazeret olup Ebû Yûsuf ile Şeybanî'nin, Irak doktrininin hadis temelini ortaya koyan Kitabü'l-Asâr adlı eserlerinde Peygamber'den İbn Mes'ûd kanalıyla rivayet edilmiş hadisler yok denecek kadar azdır. Iraklıların bir otoritesi olarak Ömer'e gelince, Şafiî, Ebu Hanife'nin çok kere Ömer'e tabi olduğunu (taklid yoluyla) ve onu kendisine yegane otorite edinliğini ifade eder. (Tr. I, 184). İbn Ömer'in Iraklıların bir otoritesi olarak görüldüğü bir kaç hal, bunların Medine modelinden alındığı intibamı uyandırmaktadır.

Tabiûn'dan rivayet edilen görüşler (maktû hadisler), Iraklılar tarafından Sahabe'den nakledilen görüşlerle (mevkûf hadislerle) sık sık aynı derecede delil olarak kullanılmakta; hatta bu tür hadisler, daha çok tek başına kullanılmaktadır. Ancak, Şeybanî ve Şafiî zamanında Tabiûn'un bu şekildeki görüşlerinin bağlayıcı olmadığına kail olunmuştu. Bu nazari tutum daha önce kullanılmış olduğu gibi, Tabiûn'un görüşlerinin onların devrinde de hala kullanılıyor olması ile garip bir tezad teşkil etmektedir. Tr. VIII, 13'de Iraklı muhalif, Said bin Cübeyr'den: "Görüşleri hiçbir değer taşımayan bir tabiû" şeklinde bahseder": § 6, da ise Şeybanî, İbn Müseyyib, Hasan Basrî ve İbrahim Nehaî'nin görüşlerinin bağlayıcı olmadığı hususunda (bu ilk devir eserinde Peygamber'den gayri kimselerden nakledilen görüşleri, eski geleneğe uyarak hala delil olarak kullanan) Şafiî'ye karşı çıkmakta, buna mukabil Şafiî, bizzat Şeybanî'nin bazen onların görüşlerine tabi olmakla hataya düştüğünü ifade ederek § 15'te şöyle demektedir: "Eğer Şeybanî'nin delili İbrahim Nehaî'nin öylece söylemiş olması ise, o halde İbrahim'in ve diğer Tabiûlerin otorite olmadığını söyleyen de kendisidir."

Ancak, Kûfe-Irak doktrininin asıl otoritesi işte bu İbrahim Nehaî'dir. Ebû Yûsuf'un Kitabü'l-Asâr'ında Tabiûn'dan nakledilen 549 haberden ve Şeybanî'nin Kitabü'l-Asâr'ında yine Tabiûn'dan nakledilen 550 haberden (sırasıyla) 443 ve 472 kadarı İbrahim Nehaî'den rivayet edilmiştir. Birinci eserde 15 diğerinde ise 11 kadarı, diğer tabiûlerden yine Nehaî kanalıyla rivayet edilmiştir. İbrahim Nehaî aynı zamanda

bu iki eserdeki Peygamber'den ve Sahabe'den nakledilen haberlerin oldukça büyük bir kısmının ravisidir. Ebû yûsuf'un Âsâr'ında yer alan Peygamber'den nakledilen 189 hadisten 53'ünün ve Sahabe'den nakledilen 372 haberden 147'sinin ve Şeybanî'nin eserinde yer alan Peygamber'den nakledilen 131 hadisten 26'sının ve sahabe'den nakledilen 284 haberden 104'nünravisi İbrahim Nehaî'dir. Yukarıda özetlediğimiz İkh. 215 ve devamındaki³⁰ mevzu İbrahim Nehaî'nin adının, daha muteber kaynaklar elde etmek için nasıl kullanıldığını göstermektedir. Her iki Kitabü'l-Âsâr ve Tr. II, İbrahim Nehaî'nin İbn Mes'ûd'dan en çok rivayet eden kimse olduğunu; ancak çok kere ondan ayrıldığını ve İbrahim Nehaî'nin doktrininin Kûfeliler için de hemen hemen hiç değişimsiz hakimiyet kazandığını göstermektedir.

Bir tabî'den nakledilen görüşlerle bir Sahabîden nakledilen görüşler arasındaki münasebet, Sahabe'den nakledilen görüşlerle, Peygamber'den nakledilen hadisler arasındaki münasebetin aynı olduğundan yine aynı netice ortaya çıkmaktadır: Tabîün'a yapılan atflar sahabe'ye yapılan atıflardan önce olmuştur ve bu, daha sonraları ve aynı sebepten hareketle rivayetin sahabe'den Peygamber'e geriye doğru intikal ettirildiğinde olduğu gibi isnadın, Tabîün'dan Sahabe'ye geriye doğru intikalinden ibaret olan nazârî bir mülâhazanın yalnızca bir neticesidir. Medine doktrini Kufelilerde olduğu gibi tek bir Tabîi üzerinde toplanmamıştır; ancak, Medinelilerin Tabîün ve Sahabe karşısındaki tutumu, Iraklıların tutumunun aynısıdır ve onlar için de aynı netice geçerlidir.

Münferid Iraklılarla ilgili olarak, biz Ebû Hanîfe'nin hadislerle teknik açıdan ilgilendiğini görürüz. O, farklı isnadlarla gelen aynı hadisleri toplamaktadır. Ebû Yûsuf hadislerin sistematik bir şekilde toplanması işine devam etmekte ve kendisini hadislerle alakalı ve hadis bilgisine sahip biri olarak göstermektedir. (Tr. IX, 2). Daha sonra yaşamış olması hasebiyle Ebû Yûsuf Peygamber'e ve Sahabe'ye dayanan haberlerin tesirine, Ebu Hanîfe'ye nisbetle daha çok maruz kalmıştır ve Ebû Hanîfe'nin bir hadisi ilk defa münakaşaya dahil ettiği veya görüşünü ondan dolayı değiştirdiği bir kaç mesele ile karşılaştırıldığında, Ebû Yûsuf'un aynı işi yaptığı meselelerin sayısı daha çoktur.³¹ Şeybanî'nin teknik açıdan hadislerle ilgisi, onun Malik'in Muvatta'ını tertip ve rivayet etmesiyle te'yîd edilmiş ve onun mu'tad vechile kullandığı "biz buna tabî oluruz" şeklindeki ifade onun en azından şekil olarak, ne derece

30 Yukarıda, s. 31.

31 Bak. Aşağıda, s. 301 v.d.

hadislerin tesiri altında kaldığını göstermektedir. Biz yine onun özellikle Peygamber'den nakledilen hadislerden dolayı doktrinini değiştirdiğini görürüz.³² Bu, onun tutarsız ve (hadisler arasında kendi görüşüne uygun olanı) seçici olmasına mani olmamakta ve bu suretle kendisini, Şafii'nin eski hukuk mektepleri temsilcilerine karşı giriştiği amansız tenkidlerine maruz bırakmaktadır. Daha önce Ebû Hanîfe'nin yaptığı gibi Şeybanî de Medinelî Tabîlerin görüşlerini nazar-ı dikkate almaktadır.

C. SURIYELİLER

Tr. IX ve Taberî'de, kendisi hakkında sahih bilgiye sahip olduğumuz yeğâne Suriye temsilcisi Evzaî'dir. Hadisler karşısında onun tutumu da esasında Medinelîlerle Iraklıların tutumunun aynısıdır. Evzaî'nin doktrininin tamamına yakını harp hukuku ile ilgili olup; bunu oluşturmak için ilk planda tarihî değerde ve çok kere isnatsız olarak aktarılan Peygamber'in askerî seferleri hakkındaki rivayetler, gerçek manada hukukî nitelikli hadislerden, mahiyet itibariyle hissedilir derecede farklı olarak önceki tatbikatın bir zeminini oluşturmaktadır. Binaenaleyh, eğer Evzaî'nin, peygamber'in fülâne atıflarda bulunması sık sık vaki oluyorsa, aynı konuda Iraklı bir eserdeki benzer atıflar ondan daha az değildir. (Harp Hukuku, Muv. ve Muv. Şeyb. de sadece muhtasar fakat sarih bir şekilde ele alınmıştır).

Evzaî, Süre XXXIII, 21'i zikrederek "Peygamber en güzel misaldir" (Tr. IX, 23) der ve "Peygamber, kendisine tabî olunmaya ve *sünnet*'ine riayet edilmeğe en layık kişidir" (§ 50), diye ilave eder; ancak, Peygamber'in tatbikatını tesis ve tesbit etmek için "Peygamber'in zamanında ve daha sonra vuku bulan olaylara" müracaat eder (§ 26 ve bir başka yerde). O, Peygamber'in yanı sıra İbn Ömer'e (§ 31), Ebû Bekr, Ömer ve Emevî halifesi Ömer bin Abdilaziz'e de atıflarda bulunmaktadır.³³ Sahabe'nin otorite olduğu lehindeki eski hukuk mekteplerinin mutad delili, Taberî 103'te yer almaktadır: Evzaî, Ebu Bekir ve arkadaşlarının Kur'ân'ın tefsirini Ebû Hanîfe'den daha iyi bildiklerinden şüphe edecek derecede ileri gidebilecek herhangi bir kimse tahayyül edememektedir. Tr. IX, 15'te Evzaî, "Selefimiz uleması"ndan

³² Bak. Aşağıda, s. 306 v.d.

³³ Tr. IX, 22, 25, 28; Taberî, 82, 87.

söz etmekte ve Taberî, 70'te de Peygamber'den nakledilen bir hadisi³⁴ kabul veya reddetme hususunda ulemanın görüşlerini doğru telakki etmektedir.

İbn Kuteybe s. 63'te Evzaî'nin Ebû Hanîfe'yi, onun kendi re'yine tabi olduğu için değil; -zira, der Evzaî aynı şeyi hepimiz yapıyoruz- Peygamberden nakledilen bir hadisle karşı karşıya geldiğinde ona muhalif kaldığı için suçlamaktadır. Eğer bu (davranış) doğru ise bu, hukuk mektepleri arasındaki mutad münakaşaların dışında yeni bir şey olmadığı gibi, Evzâî'nin hadisler karşısında diğer eski hukuk mekteplerinden farklı bir tutum içinde olduğunu da göstermez. Şeybanî'nin Âsâr'ında Evzaî, Ebû Hanîfe'nin Peygamberden nakledilen bir kaç hadisinin ravisi olarak görünmekte ve Basralıların Ömer'den nakledilen bir haberini bilmektedir.³⁵

34 Aynı muhakemeyi Ebû Yûsuf, Evzaî'ye karşı yönelmektedir: Tr. IX. 10.

35 Tr. IX. 22 (Karş. Haraç, 126 v.d.).